

Змістовно-структурна модель психології взаємодії в психотерапевтичному контексті стосунків “Психолог – клієнт”

Робота присвячена теоретико-експериментальному аналізу психології взаємодії в психотерапевтичному контексті “психолог – клієнт” і опису змістовно-структурної моделі психології взаємодії. Проведене дослідження підтвердило гіпотезу, що важливими чинниками, які впливають на взаємодію між учасниками систем, є їх конструкти, циркулярність комунікаційних та інтеракційних сигналів, система очікувань, рефлексія, і всі ці елементи структури проявляються в наративах учасників.

Ключові слова: конструкти, взаємодія, системна теорія, психолог, клієнт, психотерапія, нарратив.

Робота посвящена теоретически-экспериментальному анализу психологии взаимодействия в психотерапевтическом контексте “психолог – клиент” и описанию структурной смысловой модели психологии взаимодействия. Проведенное исследование подтвердило гипотезу, что важными факторами, влияющими на взаимодействие между участниками систем, являются их конструкты, циркулярность коммуникативных и интерактивных сигналов, система ожиданий, рефлексия и все эти элементы структуры проявляются в нарративах участников.

Ключевые слова: конструкты, взаимодействие, системная теория, психолог, клиент, психотерапия, нарратив.

Постановка проблеми. Психотерапевтичний процес – це двостороння (а у випадках сімейної або групової психотерапії – і багатостороння) взаємодія. Психотерапевт не тільки забезпечує рамку (правила і умови) психотерапії, але є і учасником цього процесу (настільки активним, наскільки це відповідає концепції того напрямку, в якому він працює, та його особистим якостям і власним ідеям). Тому важливо, носієм яких саме ідей є психолог-психотерапевт і як саме ці ідеї реалізуються в контексті взаємодії “психолог – клієнт”.

Сама терапія вчиться також на власній діяльності, як і терапевт, тобто шляхом багатьох тяжких терапевтичних сеансів, створенням ідентичності терапевта, яка поступово з’являється і ніколи не завершується та супроводжується пробами і помилками.

Терапевт формується, так би мовити, в безпосередньому переживанні самого себе, як діяч, який орієнтований на реакції своїх клієнтів, у поєднанні з постійною рефлексією цієї діяльності з іншими людьми на основі концепції (Людевіг, 1989).

Важливе значення для розробки проблематики дослідження склали загальнонаукові принципи соціокультурної детермінованості психічних процесів і явищ як загальна парадигма сучасної психології. Це культурно-історична теорія Л.С.Виготського (В.С.Агеєв, Г.М.Андрєєва, А.А.Бодалев, А.І.Донцов, І.Кін, М.Коул, О.М.Леонтьєв А.Р.Лурія, С.Московичи, Б.Ф.Поршнєв, Е.Фромм, Г.Г.Шпет, Е.Еріксон та ін.); соціально – психологічна теорія конструктивізму (А.Барт, В.А.Тишков і ін.); теорія соціальної ідентичності (А.Тэшфел і Дж.Тернер, Т.Г.Стефаненко й ін.). Основною теоретико-методологічною передумовою нашого дослідження став запропонований Г.М.Андрєєвою підхід, відповідно до якого процеси соціального сприйняття й пізнання повинні вивчатися в контексті реальних соціальних груп (Андрєєва, 1997).

Теоретико-емпіричні дослідження взаємодії між різними системами дали можливість побудувати змістовно-структурну модель взаємодії.

Мета статті. Описати аспекти змістовно-структурної взаємодії в психотерапевтичному контексті стосунків “психолог – клієнт”.

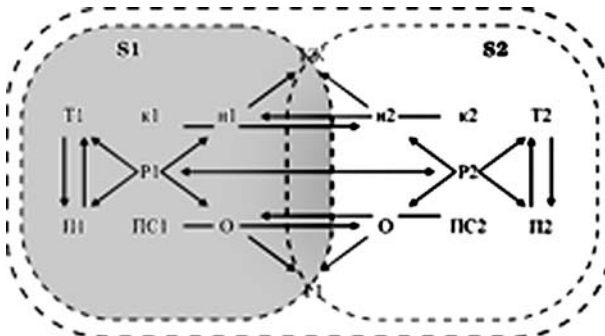

Рис.1. Змістовно-структурна модель психології взаємодії

Відповідно до цієї моделі виділяються такі елементи для аналізу: конструкти учасників; суб’єктивні смисли; наратив; інтеракції; комунікації (спільне конструювання реальності). Де, КК – комунікаційні акти; Н1 і Н2 – наративи; П – інтеракції; К – конструкти; Р-рефлексія; Т-традиції; П-правила; О-очікування; ПС-передісторія стосунків.

Отже, створюється спільне смислове поле учасників взаємодії. Розглянемо детальніше окремі змістовні елементи цієї структурної моделі та їх функціонування. Так, рефлексивна компетентність – складне утворення, яке охоплює уявлення про внутрішній світ людини і причини тих чи інших її вчинків і дій (комунікативний тип рефлексії), образи власного “Я” як індивідуальності (особистісний тип рефлексії), а також знання про об’єкт і способи дії з ним (інтелектуальний тип рефлексії). Система конструктів створює певний сценарний варіант, який визначає, що саме буде залучено до цієї гри. Ефект “очікувань” реалізується в “імплицитних теоріях особистості”, тобто повсякденних уявленнях, що більш-менш виразно існують у кожній людині, щодо зв’язків між тими або іншими якостями особистості, щодо її структури, а іноді й щодо мотивів поведінки. Хоча в науковій психології, незважаючи на достатність виявлених якостей особистості, які-небудь тверді зв’язки між ними не встановлені, у повсякденній свідомості, на рівні здорового глузду, часто неусвідомлено, ці зв’язки фіксуються. Міркування будуються за такою моделлю: якщо оцінювач переконаний, що риса Х завжди зустрічається разом із рисою В, то, спостерігаючи в окремої людини рису Х, автоматично приписує їй і рису В (хоча в даному конкретному випадку вона може бути відсутньою). Таке довільне зчеплення рис дістало назву “ілюзорних кореляцій”. Народжуються нічим не обґрунтовані уявлення про обов’язкове зчеплення тих чи інших якостей (“усі педантичні люди підозрілі”, “всі веселі люди легковажні” і т.п.). Хоча сукупність таких уявлень про універсальну, стабільну структуру особистості лише в лапках може бути названа “теоріями”, їхнє практичне значення від цього не зменшується.

У рамках наративного підходу організуються через життя людини і людські стосунки історії, за допомогою яких розвивають індивіди і колективи смисл свого досвіду. Ці історії формують і організують розуміння, надання значення, дії і взаємодії осіб (Гроссман, 2005). Такі історії можуть визначатися чи розглядатися як одиниці смислу, які встановлюють рамки для пережитого і прожитого досвіду людей (Гарбер, 2008).

Кожне оповідання зі свого боку включене в комплексну мережу наративів, що взаємно впливають один на одного (Гроссман, 2005). Крім того, термін система в цьому контексті посилається на комплексну інтеракцію внутрішніх та міжособистісних процесів, при цьому соціальні дискурси, історії чи наративи, або процеси поведінки чи інтеракції задумуються як відповідні компоненти системи.

Дискурси організовують історії та конкретні надання значень індивідуумів і соціальних груп. Ці історії, у свою чергу, формують поведінку та інтеракції, які, у свою чергу співстворюють індивідуальний і соціальний досвід, до якого належать дискурси та історії (Гроссман, 2005).

Постійно придумуються життя, дія і взаємодія як перформанс тексту. Люди в них є істотами, які інтерпретуються, життя яких організовано через процеси, що надають смисл. Надання смислу визнається в наративному контексті також через культурні рамки. Хоча ці рамки обмежують можливі опції та значення, але вони ніколи не визначають їх однозначно. Значення знаходять не в розмовах, вони формуються в рамках розмов. Отже, надання значення історично і культурно обумовлено, але ніколи не строго визначено (Гроссман, 2005).

Ці описи не залишають місця для актуалізації альтернативної розповіді.

Наративний підхід виходить з того, що можуть мати місце рішення в контексті нового винаходу альтернативних історій клієнтів про самих себе та їх стосунки. В контексті цього нового винаходу історій, які враховують їх компетенції, здібності, ресурси і якість їх стосунків, можуть слугувати розвитку нових рішень. Ці рішення реалізуються, таким чином в контексті багатства змісту та різноманіття розповіді (Гарбер, 2008).

Історії можуть бути диференційовані з точки зору стилю розповіді, перспектив розповіді, простором розповіді та іншими можливостями. Як і про що ми розповідаємо, має вплив на наше власне і наше спільне життя.

Це являє собою те, як наш досвід пишеться, оцінюється і проживається. Наші особисті історії чи також наші історії власної ідентичності виникають шляхом переговорів і циркуляції самореференціальних текстів у громадах, установах і також нашій культурі. Тексти про нашу власну ідентичність структурують, які виникли таким чином, наш досвід і пояснюють, які події вибрані нами селективно в ході досвіду.

Розповідь обов'язково містить також цензуру.

За словами Гюнтера Шмідта, проблеми конструювання реальності визначаються різницею між планом і фактом. Зразки проблем мають завжди наслідки, за його словами, вони є компетенцією, що формує стосунки (Schmidt, 1991). Він також відзначив, що ці спроби рішення слугують відповідним відкритим або прихованим цілям. Отже, саме зразки проблем дають важливу інформацію про цінності та потреби в системі і є діагностичним

матеріалом. Зразки проблем, можливо, як симптоми дуже часто є результатом того, що індивідуум застряг у своєму наративі (потреб). Це вимагає “переписування” реальних внутрішніх потреб. Отже, тут йдеться про викристалізацію реальних і вроджених потреб. Це вимагає часу, і, можливо, масштабної експлорації.

У проведеному нами емпіричному дослідженні уявлень психологів-консультантів взаємодії між психологом і клієнтом за допомогою розроблених нами опитувальників, які були створені на базі шкал, виявлених в пілотній групі досліджуваних, перевірялося припущення про те, що уявлення про образ психолога-консультанта являє собою ієрархічну субпідрядну систему образів суб’єкта, виявлених на різних рівнях при актуалізації даного уявлення. Тому первинні шкали були певним чином структуровані. Для визначення структури уявлень взаємодії “психолог-клієнт” за допомогою факторного аналізу методом головних компонентів з варімакс-обертанням оброблялися відповіді на пункти опитувальника 102 особами.

Як відомо, експериментальна психосемантика спирається на сучасні досягнення в області автоматичних алгоритмів обробки і уявлення експериментальних даних, в поєднанні з методологічними принципами школи Виготського-Леонтьєва дозволяє розгорнути дослідження в області конкретно психологічної теорії свідомості, але і дає принципово нову схему психодіагностики, що докорінно відрізняється від тестології. Ці питання пов’язані зі смисловою організацією суб’єктивного досвіду. СД (семантичний диференціал) насправді орієнтовані не на розрізнення понять, а на розрізнення реакцій на ці поняття. Семантичний простір типу Сила-Активність-Оцінка (Ч.Осгуд) (англійською – ЕРА) з розміщеними в ньому стимулами фактично моделює установлені в суб’єктивному досвіді правила проектування багатьох стимулів в простір найбільш загальних емоційно-енергетичних координат людської поведінки. Як зазначає О.Г. Шмельов, кожний конструктор задає альтернативи в інтерпретації та передбаченні не тільки чужої поведінки. Конструктор, говорячи образно, являє собою “вулицю”, якою індивід може рухатися у двох напрямках: від одного полюса до іншого та навпаки. Таким чином, кількість незалежних конструкторів в когнітивній системі не тільки визначає сукупність диференційованості у сприйманні та прогнозуванні поведінки інших людей, але й кількість ступенів свободи в соціальній поведінці самої особистості.

В результаті першого експерименту був побудований семантичний простір, координатні вісі якого “автономність, зв’язки,

порядок, хаос” відображають різні аспекти сприймання учасників взаємодії системи “психолог – клієнт”, а оцінки цієї взаємодії досліджуваними задаються як координати всередині цього семантичного простору.

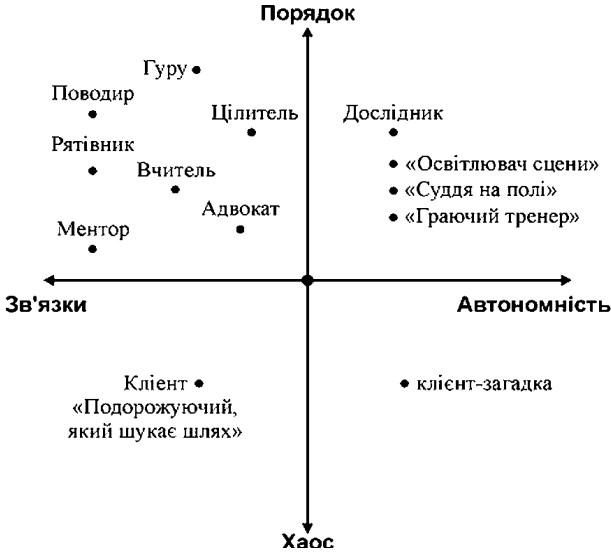

Рис. 2. Ролі, які приписують собі психологи у взаємодії “психолог – клієнт”

Отже, встановлено, що у психологів-освітян, які мають професійну освіту, але не мають спеціальної підготовки до консультативної роботи, уявлення про взаємодію “психолог – клієнт” та ролі “психолог”, “клієнт” подібне до того уявлення, яке переважає в буденній свідомості. Спеціалізована підготовка психологів до психологічного консультування та психотерапії через систему ситуативно-моделюючих тренінгів сприяє утворенню більшої когнітивної складності в конструктах психологів “клієнт – психолог”. Більша когнітивна складність цього конструкта сприяє переходу на ефективнішу (оптимальну) позицію в консультуванні. Конструктами, які конституують взаємодію психологів-практиків у стосунках із клієнтами, є “Автономія-Зв’язки” і “Порядок-Хаос”. Їх можна розглядати як суб’єктивні критерії професійної ідентичності психологів-практиків. Сутнісною характеристикою професійного мислення психолога називають здатність зрозуміти й прийняти парадоксальність і протиріччя, властиві конкретним соціальним ситуаціям, конструкт “Експерт – Марсіанин”. Наявність такого конструкта в професійній свідомості психолога

свідчить про здатність ним відображати суперечності реального буття, це позиція “і – і”, тобто не виключаються різні альтернативні та навіть протилежні можливості як під час інтерпретації, самоінтерпретації, так і в уявленнях про світ, тобто враховується наявність полярності при опису дійсності і внутрішнього світу людини [3].

“Когнітивно складні” суб’єкти дають точніші передбачування у поведінці людей, вони менш асимілятивні при сприйманні інших (менше судять про інших за аналогією із собою), менше схильні змінювати своє враження про інших при отриманні “збиваючої” інформації, частіше проявляють емпатію по відношенню до інших, враховують більше аспектів в соціальній ситуації, враховують в більшому обсязі невербальну інформацію від комунікаторів, здатні довільно змінювати глибину та тонкощі семантичної обробки повідомлення. “Складні” краще передбачають в експерименті конструкти інших, тобто більше здатні до проникнення у внутрішній світ іншого, до “персонального” підходу до іншої людини. У “когнітивно простих” сильніше нетерпимість до когнітивного дисонансу, у них сильніше виражен ефект “ореола”, відбувається різка оціночна біполяризація семантичного простору. Когнітивна складність – це структурно-динамічна особистісна перемінна, яка проявляється як при взаємодії з соціальним оточенням, так і зі стимулами предметного середовища.

Ресурсний підхід дозволяє висунути декілька гіпотез щодо зв’язку між “проблемністю” та самоактуалізацією особи. Будь-яка проблема може стати для людини одночасно і ресурсом. Та особливість людини, що створює проблему і заважає жити, може при зміні конструкта стати надбанням і допомогою.

Аміні та його колеги (1996) говорять, що психотерапія являє собою нові стосунки прив’язаності, що допомагають переструктурувати ту частину імпліцитної процедурної пам’яті, яка має відношення до прив’язаності. Ті прототипи, які зберігаються в пам’яті клієнта, можуть змінюватися під впливом нових стосунків із терапевтом. Така модель передбачає емоційно включеного психотерапевта, оскільки імпліцитне афективне навчання залежить від емоційно забарвленого досвіду [1]. Вольф Зінгер (Singer, 2003) припускає, що мозок протягом нашого життя зберігає величезну кількість смислових та емоційних виразів. Він говорить про, свого роду, інтуїтивні базові знання, які закріплені в наших генах, про те, що тільки 20% з них потрапляють до свідомості (Singer, 2003). З іншого боку, ми знаємо, що несвідома інформація, яку переробляє мозок, впливає на наші дії. Під

інтуїцією розуміється частина знань мозку, яка залишається несвідомою [7].

За словами Зінгера, не існує суто інтуїтивного рішення. Інтуїція постійно присутня. На питання, чи можна поєднувати інтуїцію і інтелект, відповідь Зінгера така: не можна зробити багато, крім розблокування, коли працюєте над проблемами і не знаходите рішення. Мозок постійно працює, але несвідомі процеси, які працюють при цьому, заблоковані, тому що зосереджена увага. Отже, непропрацьована травма, невроз нав'язливої ідеї чи проблема ідентичності без обробки деформують інтуїтивні рішення. Тому важливим є розробка чи "переписування" власних життєвих наративів зі своїми відповідними міжособистими та внутрі-особистими самореференціальними стосунками.

Як пише Ф.Сімон, саме реципієнт визначає, "яке значення він надає сигналам, що відсилаються тими чи іншими партнерами по взаємодії з оточенням" (F.Simon, 1997). При цьому те, чому навчається індивід у рамках тієї чи іншої взаємодії, залежить від внутрішніх структур, що розвинулися в процесі його історії. Внутрішні структури змінюються в рамках таких навчальних процесів, або/і ці зміни є навчальними процесами. Сімон вважає, що утримання структури, хроніфікацію та незмінюваність, на відміну від щоденних моделей, слід розглядати як результат певних дій, а не результат пасивності пацієнта [4].

Сучасний розвиток науки надає можливість вивчати вплив міжособистісних стосунків не лише на розвиток психіки, а й на формування окремих біологічних функцій та структур головного мозку [1]. Так, зокрема, встановлено, що на нейробіологічному рівні ранні стосунки прив'язаності інтерналізуються і кодуються як процедурна пам'ять. Те, що розкривається в стосунках психотерапевта, є стереотипним автоматичним звичним способом побудови об'єктних стосунків, які сформувалися у процесі стосунків прив'язаності в перші роки життя. Ці патерни стосунків записані в процедурній пам'яті, вони є імпліцитними, оскільки знаходяться поза свідомістю. Аналогічно психологічний захист можна описати як форму процедурного знання, закодованого в регуляції афективних станів, які пов'язані з інтерналізованими об'єктними стосунками [1].

Наративний фокус виявляється плідним, тому що він шукає процес формування ідентичності там, де він відбувається, а саме в розмовах суб'єкта із самим собою та з іншими. Іншою перевагою є те, що він є орієнтованим на дії (Краус, 2000).

Індивідуальні аспекти майбутнього криються в соціальних аспектах майбутнього і знаходяться в тісному взаємозв'язку. У

міру того, як змінюється соціальний час, відбуватимуться і впливи на індивідуальний час. Як майбутнє представлено в суб'єкті, значно залежить від того, наскільки воно представлено в суспільстві. Взаємозв'язок ні в якому разі не є лінійним. У міру того, як цей процес відбувається на рівні суспільства, без виникнення проблем та порушення синхронності, створюються ніші, напруженість, ступені свободи, які вимагають різних форм розвитку майбутнього. Посередництво між суб'єктом та його оточенням здійснюється через дії і через дискурс. Мовно-семантична організація дискурсу є не випадковою. Скоріше, вона займає соціально опосередковану форму оповідача і виступає сама носієм значення (Краус, 2000).

Суб'єкт пізнається не в результатах створення процесу, а в його ідентично-стратегічному русі. Майбутні наративи, таким чином, узгоджуються з проектними наративами Крауса. Це означає розповіді про проекти, оскільки вони є мовно-когнітивними і представлені у вигляді проектів. Ідентичність майбутнього представлена і буде представлятися у вигляді, відносно, закритих комплексних завдань. Майбутні проекти є, таким чином, наративними, тобто наративна схема самості в різноманітному світі дискурсу (Джіакомуцці С., Гарбер, 2008).

Стосовно наративного порядку подій, найбільш широко прийнята соціальна конвенція, конвенція лінійної темпоральної послідовності, тобто одного за іншим. Але наративні порядки в терапії можуть істотно від цього відрізнятися, правда, на основі знань, що ці очікування часової лінійності можуть передбачатися як дані. Якщо часовий порядок подій порушується, тобто хтось не отримує черги для своєї історії, то це роздратовує партнера по спілкуванню. У деяких ситуаціях порушення такої конвенції є легітимним.

Для змін неефективної взаємодії можна запропонувати парадоксальну інтервенцію – ввести невизначеність, це породжує здивування і невпевненість, що збуджує приплив творчості та потребу в креативному вирішенні нової “задачі” (коли ситуація сприймається як принципово нова, тоді це спонукає знаходити нові варіанти вирішення життєвих задач – за аналогією з вирішенням творчих задач).

Список використаних джерел

1. Глен О. Габард. Нейробиологические аспекты психотерапии // Московский психотерапевтический журнал. – 2004. – №1.

2. Петренко В.Ф. Введение в экспериментальную психосемантику: исследование форм репрезентации в обыденном сознании. – М.: Изд-во Моск.ун-та, 1983. – 177 с.
3. Седих К.В. Психологія взаємодії систем: “сім’я і освітні інституції” [монографія] / К. Седих. – Полтава: Довкілля; К., 2008. – 260 с.
4. Сімон Ф.Б., Рех-Сімон К. Циркулярне опитування. Системна терапія на клінічних прикладах: Підручник / Пер.з нім. В.Басюк, І.Краснопольська, В.Лановий. – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2005. – 184 с.
5. Шмелев А.Г. Введение в экспериментальную психосемантику: теоретико-методологические основания и психодиагностические возможности. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1983. – 158 с.
6. GARBER, K. & GIACOMUZZI, S. M. (2008 a): Modell des narrativen Selbst. Heuristischer Ansatz eines Modells des narrativen Selbst für die psychosoziale Praxis. Reflektierte Praxis 1: 91-98.
7. GROSSMANN, K. (2005): Die Selbstwirksamkeit von Klienten – Ein Wirkverständnis systemischer Therapien. Heidelberg: Carl-Auer Verlag.
8. LUDEWIG, K. (2005): Einführung in die theoretischen Grundlagen der systemischen Therapie. Heidelberg: Carl-Auer-Systeme.

Work is devoted theoretically to the analysis constructs, participants (members of system), involved in polysystem attitudes. Carried out research has confirmed a hypothesis, that the important factors influencing interaction. Idea communicative and interactive signals which reflect more likely internal constructs and system of expectations, than are the direct answer to the communications in interaction and by that the general space of representations and their interference against each other is designed, communications, traditions, expectations, a reflexion, rules, background of relations, events and a context. Thanks to it the general field of a reality is designed, the general space of representations and their interference against each other is designed.

Key words: constructs, interaction, the system theory, interaction, system, expectations, a reflexion, rules, background of relations, events and a context, communications, traditions, constructs, interaction.

Отримано: 15.01.2010